

אדם נותן לב לשמוע את התורנוגול, ועלי־כל־פנים מסופק הוא אם שמע אותו. והיו תלמידי חכמים ובני־תורה שהשימרו־קום, ויצאו מבתיהם ללמוד בבית־המדרש קודם קריאת הגבר, שאף אם יש תורנוגולים בבתים הסמוכים, לא שמעו את קולם, מחמת שטרודים בלימודם, ובפרט כשכולם קוראים יחד בקול־רם. ומנהג זה להשכים ללמוד, לא היה רק בדורות האחרונים מעט שנתחדשו להם מנוחות נפט, אלא גם לפני כן נהגו כך, כמפורש בדברי מהרש"ם בשו"ת רביד הזהב סימן י"ג ד"ה ונהירנא, שהעיד כך על זמן ילדותו יעו"ש, והוא נולד בסביבות שנת ה'תנ"ו. ונמצא כי כבר בזמן קדם בירכו גם כשלא שמעו, שהיו לא מצינו מי שכתב דבכי האיי גוזנא לא בירכו. ולא עוד אלא שבשבת רבים מאד היו משכימים עוד לפני חצות הלילה, יש מהם שלמדו משנה, או בזהר הקדוש, ויש שקראו תהלים ואמרו פיוטי בקשות בקול רם. ועיין מ"ש בס"ד בנפלאות מתורתך פרשת וישלח על פסוק ויקרא יעקב שם המקום פניאל ד"ה ותיקון. וכל שכן כלילי שמועות והושענא רבה, שלומדים בקול רם כל הלילה:

ואעידה לי עד נאמן, אחר מיוחד מחכמי תימן הוא מהר"י ז'אהרי שכתב בצדה לדרך פרשת צו דף י' סוף ע"א, בכלל תשובתו על דברי הרמב"ם (כדלעיל אות י"ב ד"ה ובצדה) אם אין לו תורנוגול, ולא שמע את קולו [ר"ל כשאין לו תורנוגול בביתו, שאם היה לו מסתמא ישמענו, ואף לא שמע קול קריאת תורנוגול שלא־אחרים. יב"ן] ועמד בבוקר ולא בייך, קְטָלָה הברכה מכל וכל, ולא יברך אותה אלא אחד מני אלף אם כן הוא וכו' עכ"ד. והיינו שאם הצדק כדברי הרמב"ם שאין לברך מי שלא נתחייב, נמצא כי רק אחד מאלף יברכנה, והא לא מסתברא:

וטענתך הנוספת, שהכל היו קמים משינתם ומתלבשים, ולכן היו מתחייבים בברכת מלביש ערומים, זה אינו אלא בשאר מקומות שישנו האנשים ערומים כבזמן התלמוד. ועיין לעיל אות ג' ד"ה ובשחילי. אבל בצנעא עירו של־מהרי"ץ, נתברר לנו זה עתה, כי נהגו להישאר לבושים בבגדיהם בעת שינתם, והם אותם הבגדים שהיו יוצאים בהם חוצה, באופן שאין לפרש שהכוונה מלביש ערומים מבגדים מכובדים הראויים לצאת עמם בין הבריות, כהא דשבת דף קיד. כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף (ישעיה כ', ג') ולא ערום ממש חלילה, אלא ערום בבגדים בלואים, ויחף במגעלים המטולאים יעו"ש, ובמ"ש בס"ד לשעבר בשולי המעיל סימן א' דף מ"ו אות קט"ו, ובעיני יצחק על שלחן ערוך המקוצר חושן־המשפט הלכות עדות סימן רי"ב אות מ"א ד"ה אי נמי. ואם־כן בודאי לא נתחייבו בה:

בזמן עריין היו נוהגים בתימן לברך גם מה שלא נתחייבו כמנהגם מקדם קדמחה וכשיטת הנאונים, ובמ"ש בס"ד בבארות יצחק ד"ה והן, ויש דף ע"ח. והנה למהרי"ץ לא נודע זאת, כי עריין לא נדפסו תשובות הר"א בזמנו, ובמ"ש בס"ד לעיל אות א' ד"ה ברם, מכל־מקום מיי מצעדי גבר כוננו, ודרכו יחפץ (תהלים ל"ו, כ"ג):

והדורות שנהגו כרמב"ם, כנראה זה היה בהשפעת תשובתו התריפה של־רי"א בנו, שכן כתב שם, לא אתם בלבד טועים בשאלה זאת, אלא רוב המקומות ששמענו עליהם עושים כמרכם, וכך היו עושים במצרים עד שביטלנו מנהג זה וכו' (דף ק"ב). הן ברכות לבטלה, ואין רשות לאדם לענות אמן אחריהן וכו' (דף קכ"א). ראיתי מן הטעות הגסה שאליה מביאה השמירה על המנהגים הנפסדים האלה, ששלח ציבור מציא־נהור יברך פוקח עורים וכו'. כללו של־דבר, ברוב הזמנים, רוב הברכות האלה וכו' לבטלה, ואסורה היא, וצריכים לחזור מן הטעות הזאת וכו' (דף קכ"ג). שמירת המנהגים הנבנים על תהו, שאין צריך ללכת אחריהם (דף קכ"ו):

ואחרי כבלות הכל, אפילו בארץ מצרים אחריהו דהרמב"ם ובנו הר"א, לא התחייקו תקנתם מעמד, וחזר המנהג לישנו כהנאונים, וכמו שהעיד הרדב"ז בתשובותיו חלק ה' סימן קנ"ו שברכות השחר מנהגינו שלא כהרמב"ם שכתב שהן ברכות לבטלה (ועיין לעיל אות י"ג ד"ה נמצא), אלא על מנהגו של־יעולם הוא מברך יעו"ש. כמרכין בתימן. והיינו שכבר בזמן קדם, כלומר בזמן הרדב"ז, בעוד היתה מצרים נחשבת אתריה דהרמב"ם כנזכר בדברי חכמי אותם הדורות, נשתנה המנהג. ראלו הדורות האחרונים שינו מנהגיהם בעניינים רבים מאד, ואין מהם ראייה. ואף בזמן הרדב"ז, נראה דלא ראמי כל־כך לתימן, דבמצרים היו יותר שינויים, מחמת מערשי ספרד שנתיישבו שם. נמצא דבתימן השינוי הוא חידוש גדול יותר. אבל אולי המוסתערבים, שהם התושבים הקדמונים, נשארו במנהגם כדעת הרמב"ם. והרדב"ז שכתב בלשון מנהגינו, מיידי דוקא כמגורשי ספרד שהוא היה מהם, כמו שכתב החיד"א בשם הגדולים. ועיין עוד מ"ש בס"ד בעיני יצחק על שלחן ערוך המקוצר אבן־העזר הלכות כתובות סימן ר"ח אות קנ"ט ד"ה והלא:

והוא

טו) ומה שטענת כי אין רחוב בתימן שאין בו תורנוגולים, אפשר היה להוסיף כי יש מקומות כגון עי"ת צנעא שכמעט אין בית שאין בחצרו תורנוגולים. אבל אין מזה שום טענה. כי לא כל המקומות שווים, ולא כל הדורות שווים, ולא כל האנשים שווים, ולא כל הזמנים שווים. הרי מצוי שמתוך איוו טרדא, או דיבורים, אין

דלקמן סימן רמ"ב אות ב', לענין כיפת ראש בשנת הלילה:

(יז) והוכחה נוספת יש שלא יתכן לומר שכך היא דעת מהרי"ץ, מברכת שעשה לי כל צרכי, דאס"כן למה כתב רק לגבי יום הכפורים וחשעה באב שלא יברכנה, הלא בחיטון רבים גם בזמנו היו הולכים יחפים כל היום בכל יום, ובזכרון חיטון למר דויד בן שמואל קראסו, העיד שראה את מהרי"ש קארה (בן מה"ר יוסף, תלמידו של־מהרי"ץ) שהלך יחף ושפט כך ברחוב בין איש לרעהו, כנדרס בספר יהודי חיטון במהרי"ט דף קפ"א, והגם שמהרי"ץ במעיל קטון סימן א' ס"ק מ"ג דף מ"ט ובזמן חיים דף ח' ע"א העלה בנדרון דיון של־ברכת שעשה לי כל צרכי, מאמר חז"ל בשבת דף ק"ב, ובעוד מקומות, לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו יעריש, גם מהרד"ם בעל שתיילי ויתים לא השמיט הגהת רמ"א בסימן ב' סעיף ר' שכתב לא ילך יחף, ואדרבה העלה לזה שם בסק"י שלושה טעמים יעריש, מכל־מקום יש לתרץ שלא כל הארצות שוות, כיצוין להמלבי"ם בארצות החיים סימן ב' אות ג"ט שהצריך עיון בזה מזה דהענין דף כג: שאבא חלקיה הלך ללא מנעלים, אך לפי מה שכתוב במערכי יום טוב [נראה שצ"ל במלבושי יום טוב, על הלבוש באורח־חיים סימן ב', ומביאו גס"כן באליה זוטא ואליה רבה שם, יב"ן] שבמקומות הערב [ר"ל ארצות הערבים] שדרכם בכך מותר, י"ל שהיה שם דרכם בכך יעריש, והאריך בענין זה בספר בני ציון (לכטמאן) אורח־חיים סימן ב' דף כ"ז, ושם עמד גס"כן על דעת הרמב"ם שלא הזכיר כלל מציעת ההליכה יחף, אף לגבי הנהגות תלמיד חכם בפרק ה' מדרות יעריש, וכדברינו לעיל אות ו' ד"ה וראיה:

ולענין מה שכתבתי לעיל אות ט"ז ד"ה אבל, כי לדעת הרמב"ם אין לברך אם ישן על מצע, כן מפורש בתשובת הר"א בנו דף קכ"ב קכ"ג, שאינה חובה אלא על מי שהיה ישן על מטה, אבל ידידי הרה"ג אח"כ שליט"א העיד כאן כי יש לדון בזה, דאפשר דלא אתו לאפוקי אלא מי שישן וכפחות רגליו על הארץ, כגון ישן מיושב וכיוצא בזה, אבל הישן על מצע, כישן על מטה דמי, ואמנם בגמרא לא נזכרה מטה, אלא כי נחית לארעא, לימא ברוך רוקע הארץ על המים, ואיכא למימר שעיקר הברכה היא על הנחת הרגליים על גבי הקרקע, ולשון הר"ד אבודרהם, אנו מברכין על דקיעת הארץ, מפני שהיא מצרכי בני אדם, שהבורא יתברך נתן כח שטח הארץ על המים וכו' יעריש, ואי לא תימא הכי, הלא גם בשעה שהאדם שוכב על המטה, צריך הוא לדקיעת הארץ, דאם לא כן לא תעמוד המטה, אלא ודאי העיקר

ויש להעיר בעיקר מנהגם, מהא דכתב בקיצור שלחן ערוך סימן ע"א סעיף ה', יפשוט מלבושיו מעליו, ולא יישן במלבושיו ע"ב, ונמשכתי אחריו בשלחן ערוך המקוצר סימן נ"ב סעיף ה', ואמנם צריך לעיין מהיכן מקרו, כי לפום דהטא לא נזכר רק שלא לישן במנעליו, מפני שטורעם טעם מיחה, כדאיתא ביומא דף ע"ח עמוד ב', אי נמי משום דקשה לשכוחה, עיין שמירת הגוף והנפש סימן קט"ו סעיף א', ושם הערה ה' בשם מנהגי חתם סופר, שדרכו היה לישן בבגדיו יעריש, ובהגהות הרש"ש על מסכת יומא שם תמה על ספר התרומות שכתב כי תלמידי חכמים ישנים כל ימות השבוע במנעליהם יעריש, ובנחמיה (ר', י"ז) אין אנחנו פושטים בגדינו, אבל שאני התם שזה היה לצורך שמירה מפני האויבים:

אוצר החכמה

טו) אבל עליכ'פנים יש להוכיח מברכת רוקע הארץ על המים, שבצנעא ובכל חיטון נהגו לישן על מצע פרוש על גבי הקרקע ולא על מטות, ואס"כן אין מקום לברכה זו לדעת הרמב"ם, כמו שכתב בהרי"א (פרק ד' הלכה ד') כשמודיד רגליו מן המטה ומניחם על הארץ, מברך רוקע הארץ על המים, ועיין עוד מ"ש בסיד בענין יצחק על שלחן ערוך המקוצר יורה־דעה הלכות ישיבת קרקע לאבל סימן ק"צ אות א' ד"ה ברין, ובזמנינו כאן שישנים על מטות, לכאורה יש להעיר דמכל־מקום זהו דוקא בבתיים הבנויים על הקרקע, ולא בעליות וקומות, אמנם יש לדחות דכיון שמתחברים לקרקע חשיכי בקרקע, וכדקיימא לן מהאי טעמא שאינם מקבלים טופאה כדאיתא במסכת כלים פרק י"א משנה ב', וברמב"ם פרק ט' מכלים הלכה א', אבל נפקא מינה למפליגים בספינה ולנוסעים במטוסים, ולהרמב"ם אין מקום לברך זאת, כיצוין בפסקי תשובות סימן מ"ז אות י"ג דף שס"ו:

ויתכן שבזמן מהרי"ץ עדיין לא נהגו כן בעירו לישן במלבושיהם, שהרי כתב בעץ חיים דף ב' ע"ב, כשיצור משינתו וכו' לא ילבוש תלוקו מיושב, אלא יקח תלוקו ויכניס בו ראשו וזרועותיו בעודו שוכב, ונמצא כשיקום שהוא מכוסה וכו' יעריש, אבל כנראה שאינו בזה אלא מעתיק לשון הטור אורח־חיים ריש סימן ב' (כמו שציין בסוף הענין), שהרי כיוצא בזה כתב בדף ה' ע"א ואחר שעמד, מודיד רגליו "מהמטה" לארץ, ומברך רוקע הארץ על המים יעריש, וכי בזמנו היה במקומו מטה, אלא שמע מינה שאינו בזה רק מעתיק לשון הגמרא ורמב"ם והשלחן ערוך, ואם נמשך לחלק דשאני התם במטה שהוא בפירושו, מה שאין כן והיא דתלוק שהוא בגוף פנים התכלאל, דע, כי אין זה אלא מעשי המרפיסים, אבל בנתי"ק, גם היא דחלוק אינה בפנים אלא בפירושו, ועיין עוד מ"ש בסיד בתשובתנו